

PRATARMĖ

Šiame „Lietuvos archeologijos“ tome minimos dvi progos: vienos iškiliausių pastarųjų dešimtmečių Lietuvos archeologų, habil. dr. Laimos Vaitkunsienės 80-mečio jubiliejus ir paties leidinio sukaktis – tai jau 40-asis jo tomas. Jos, beje, yra šiek tiek susijusios – ilgametė Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus darbuotoja L. Vaitkunsienė yra didžiausią pėdsaką „Lietuvos archeologijos“ puslapiuose palikusi autorė. Be jos indėlio šis tomas būtų daugių daugiausia 38-asis.

Tomas pradedamas šiltais ir nuoširdžiais Valdemaro Šimėno žodžiais apie gerbiamą Jubiliatę. Čia ne tik atskleidžiamas jos keturių dešimtmečių mokslinis kelias, mokslinių interesų raida, knygų ir straipsnių (toliau pateikiama ir išsami bibliografija) reikšmė, novatoriškumas, netgi išskirtinumas anuomečio Lietuvos archeologijos mokslo fone, bet ir juntama autoriaus nuostaba bei apmaudas dėl staigios šio kelio pabaigos ir nepakankamo kitų Lietuvos archeologų dėmesio L. Vaitkunsienės darbams. Tenka pridurti – galbūt ir nepakankamo supratimo. Skaitmeninių technologijų eroje, kuomet vienu klavišo paspaudimu kompiuterio ekrane atsiveria platus pasaulio mokslo vartai, jau sunku suvokti, kaip varžomi cenzūros ir riboto informacijos prieinamumo, dirbo L. Vaitkunsienė bei jos kolegos. Tačiau reikia pabrėžti, kad prie kai kurių L. Vaitkunsienės darbų ir šiandien – nei ką pridėsi, nei atimsi. Galbūt intuityviai, o galbūt kažkiek veikiama jos cituojamų rusų mokslininkų, turėjusių šiokių tokių kontaktų su Vakarais, ji iš esmės ėjo koja į koją su JAV ir Vakarų Europos procesualistais. Tai ypač juntama praeities socialinių struktūrų tyrimams skirtuose jos darbuose.

Neatsitiktinai savotišką šio leidinio branduolį sudaro Jubiliatės mokslinių interesų sferai artimi Rūtos Kačkutės, Sigitos Bagužaitės-Talačkienės ir Rasos Banytės-Rowell straipsniai, skirti geležies amžiaus Vakarų baltų socialinei organizacijai. Ir juos visus tarpusavyje, ir kiekvieną su L. Vaitkunsienės

moksliniais tyrimais sieja ne tik panaši chronologija bei geografinė aprėptis, panaudojami jos darbai, bet ir panašios (dabar sakytume – procesualistinės) teorinės paradigmos bei metodologija: rėmimasis laidojimo paminklų medžiaga, kapų grupavimas pagal turtingumą ir lytį, dėmesys elito kapams ir t.t. Skaitytojams turėtų būti įdomu palyginti šiuos straipsnius ir galbūt susidaryti vaizdą, kokia kryptimi šiandienos Lietuvos archeologijoje plėtojami socialinių santykių tyrimai.

R. Kačkutė straipsnyje, skirtame Romėniškojo laikotarpio Vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio visuomenių socialiniams santykiams, daugiausia remdamasi vadinamuoju radinių tipų skaičiaus metodu (čia aiškiai juntamas sekimas Skandinavijos mokslininkais), kapus skirsto į turtingumo kategorijas. Tai leidžia įžvelgti socialinę stratifikaciją ir jos dinamiką. Ypač įdomi kapinynų socialinės planigrafijos analizė bei autorės įžvalgos apie kapų grupių sąsajas su atskiromis šeimomis.

Atlikdama to paties laikotarpio Mazkatuži (Vakarų Latvija) kapinyno medžiagos socialinę analizę S. Bagužaitė-Talačkienė laikosi labai panašių teorinių nuostatų, kapus taip pat skirsto į turtingumo kategorijas, bet tam taiko sudėtingesnę kompleksinę metodą, įvertindama ir įvairias technologines įkapių ypatybes. Tyrimo išėities taškas – gintaro įkapių socialinė reikšmė. Nors ir konstatuojama, kad gintaro dirbinių aptinkama įvairaus turtingumo kapuose, vis dėlto statistiškai išryškėja jų sąsajos su aukštesniu palaidotųjų statusu.

Labai įdomus tiek naudojamos metodikos, tiek pateikiamų interpretacijų placiame barbariškosios Europos socialinių normų, ideologijos ir mitologijos kontekste yra R. Banytės-Rowell tyrimas. Remdamasi Romėniškojo – Vėlyvojo tautų kraustymosi laikotarpio Žvilių ir Pagrybio kapinynų (beje, abu jie tyrinėti ir publikuoti L. Vaitkunsienės) medžiaga autorė patikrina galimybes seriacijos būdu nustatyti tam tikrų įkapių ir jų kompleksų „vyriškumą“ bei

„moteriškumą“. Straipsnyje atskleidžiama ir būtina sėkmingos statistinės analizės sąlyga – kruopštus duomenų bazės parengimas.

Dar vieno socialinių santykių temai skirto straipsnio autorė – Aija Vilka. Tyrimų objektu ji pasirinko viduriniojo – vėlyvojo geležies amžiaus Latvijos vaikų kapus. Vaikų vaidmuo praeities visuomenėse jau trečią dešimtmetį yra svarbus Vakarų archeologijos mokslo objektas, bet visame Rytų Baltijos regione šios krypties tyrimų dar labai trūksta. Straipsnyje, paremtame tvirtu teoriniu pagrindu, daug dėmesio skiriama vaikų kapų padėčiai kapinynų erdvėje, mirusiųjų orientacijai. Teigiama, kad vaikai laidojimo būdu nebuvo išskiriami iš kitų visuomenės narių, bet atsakyti į amžiną klausimą, kokios socialinės (?) normos slypi už vaikų „trūkumo“ kapinynuose, autorei nepavyko.

Dviejuose straipsniuose kiek nutolstama nuo pirmųjų problematikos, bet jie yra artimi nagrinėjamu laikotarpiu ir medžiaga – juose remiamasi geležies amžiaus laidojimo paminklų duomenimis. Nors jie skirti ne socialiniams santykiams, temos patenka į visuomenės tyrimų lauką. Raili Allmæe apibendrina kelių Estijos kapinynų osteologinės analizės duomenis ir, naudodama klasikinius paleodemografijos metodus, pateikia šio laikotarpio visuomenių demografinę apžvalgą. Straipsnis įdomus vien jau naudojama medžiaga – tokiose studijose remtis kremuotais palaikais tebėra iššūkis daugeliui bioarcheologų. Dauguma apskaičiuotų rodiklių nesiskiria nuo kitų vienalaikių visuomenių, tačiau kai kurie, pvz., labai trumpa vidutinė numatoma gyvenimo trukmė ir didelis mirtingumas Maidla kapinyne, palieka neatsakytų klausimų.

Šių eilučių autoriaus straipsnio objektas – geležies amžiaus Rytų Lietuvos apgyvendinimo tankumas. Jame taip pat naudojami paleodemografijos metodai. Daug dėmesio skiriama Lietuvos apgyvendinimo priešistorėje temos istoriografijai, kuri, pasirodo, yra labai nesistemiška. Tyrime, paremtame Žeimenos baseino mikroregiono pilkapynų duomenimis, kvestionuojama istoriografijoje nustatavusi H. Łowmiańskio pateikta „konstanta“ – 3 žmonės/1 km². Žengiant per visą grandinę metodo-

loginių sunkumų ir galimų išlygų apskaičiuoti bent triskart mažesni tikėtini apgyvendinimo tankumo rodikliai.

Kitas straipsnis nukelia skaitytoją į vėlesnius laikus ir baigia visuomenių tyrimams skirtą tomo dalį. Povilas Blaževičius ir Šarūnas Jatautis siūlo naują, regis, niekur pasaulyje dar neišbandytą būdą – į vieną studiją sutelkti artefaktų tyrimus ir paleodemografiją. Tam pasirinkta Vilniaus pilių teritorijoje aptiktos batų liekanos ir didžiausio tyrinėto Vilniuje Bokšto g. kapinyno osteologiniai duomenys. Straipsnio centre vėlgi vaikai, tiksliau – skirtingo amžiaus vaikų avalynė. Įdomi autorių išvada, kad Vilniaus pilių teritorijoje bent du penktadaliai avalynės dėvėtojų buvo nesuaugusieji. Tačiau dar įdomesnis pats naudotas metodas, atskleidžiantis be galo plačias palyginamųjų tyrimų galimybes.

Paskutinytis, Aistės ir Gedimino Petrauskų straipsnis skirtas naujausių laikų konfliktų archeologijai, kuri jau tampa savarankiška Lietuvos archeologijos mokslo kryptimi. Jame telpa ir šios temos istoriografija, ir teoriniai bei paveldosaugos aspektai. Ypač vertingas priede pateikiamas tyrinėtų partizaninio karo vietų (rezistentų palaikų užkasimo, bunkerių, mirties nuosprendžių vykdymo, mūšių) katalogas.

Antroji, 40-ojo „Lietuvos archeologijos“ tomo, sukaktis ne tiek paminima, kiek apibendrinama. Šių eilučių autoriaus tekste skaičiais apžvelgiama žurnalo leidybos istorija – ko ir kiek jame buvo daugiausia, mažiausia ar vidutiniškai, kaip įvairiais kiekybiniais aspektais žurnalas kito, kurie autoriai, kiek ir kaip prisidėjo prie „Lietuvos archeologijos“ leidybos. Ši apžvalga – tai ne siekis pateikti konceptualią analizę, bet veikiau bandymas sužadinti ir patenkinti skaitytojų smalsumą.

Kaip visuomet, tomas baigiamas įvairiais kitais tekstais: Roko Vengalio parengta Andros Simniškytės monografijos apie geležies amžiaus Sėlą recenzija, Gintauto Rackevičiaus atsakymu į Kęstučio Katalyno recenziją jo knygai apie LDK Valdovų rūmų koklių krosnis, Lauryno Kurilos ir Žilvino Montvydo įspūdžiais iš mokslinių konferencijų, Albino Kuncevičiaus pastabomis apie Ryčio Jonaičio daktaro disertaciją.

Laurynas KURILA